

عظمت فرهنگی ، ادبی و علمی
سرزمین آریان
در قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم هـ.

قرن چهارم هجری مصادف است به ظهور سلسله سامانیان تاجیک تبار آریایی (308 هـ. ق. / 1005 میلادی) از مرکز اقتدار شان بخارا که یکی از شهر های بزرگ فرهنگی خراسان بود ، بر امپراتوری (شاهنشاهی) وسیعی که از مرز های هند تا حوالی بغداد گسترش داشت حکم می راندند. نه تن از پادشاهان این سلسله با توالی و مدت حکومتشان، از این قرار است :

- 1 - اسماعیل بن احمد (279 - 295 هـ. ق .)
- 2 - احمد بن اسماعیل (295 - 301 هـ. ق.)
- 3 - نصر بن احمد (301 - 331 هـ. ق.)
- 4 - نوح بن نصر (331 - 343 هـ. ق.)
- 5 - عبدالملک بن نوح (343 - 350 هـ. ق.)
- 6 - منصور بن نوح (350 - 365 هـ. ق .)
- 7 - نوح بن منصور (365 - 387 هـ. ق .)
- 8 - منصور بن نوح (387 - 389 هـ. ق .)
- 9 - عبدالملک بن نوح (389 - 389 هـ. ق .)

دوران خودگردانی حاکمیت مستقل سامانیان تاجیک در قرن چهارم و بعد از آن زمینه های شکوفایی زبان فارسی رشد ادب و فرهنگ بومی نیاکان ما در خراسان یا ایران شرقی مساعد گردید. در ایام شاهنشاهی سامانیان تاجیک ، افزون بر حضور شاعرانی در حوزه تمدنی فرهنگ خراسان زمین قاره کهن رودکی و دقیقی از نخستین کسانی بودند گام عقلانی بجا و محکم در رشد و غنای زبان فارسی گذاشتند.

در ارتباط به آن سلسله تا کنون از آن دوره 59 دانشمند و شاعر نامدار را می شناسیم که شماری از آنان عبارت اند از :

- 1 - ابواسحاق جویباری،
- 2 - ابوالحسین خارجی ،
- 3 - ابوالعباس ربنجی ،
- 4 - ابوالعباس قصاب ،
- 5 - ابوالعلاء شوشتری ،
- 6 - ابوالفضل سرخسی ،
- 7 - ابوالقاسم بشر یاسین ،
- 8 - ابوالمثل بخارایی ،
- 9 - ابوالموید بلخی ،
- 10 - ابوحفص سغدی . (1)
- 11 - ابوذر بوزجانی ،
- 12 - ابوزراعہ معمري گرگانی ،
- 13 - ابوشعیب هروی ،
- 14 - ابوشکور بلخی ،
- 15 - ابوطیب سرخسی ،

- 16 - ابوطیب مصعبی ،
- 17 - ابو عبدالله محمد فرزند خفیف شیرازی ،
- 18 - ابوعلی سرخسی ،
- 19 - ابوعلی سیمجور ،
- 20 - احمد برمکی ،
- 21 - احمد منصور ،
- 22 - استغنائی نیشابوری ،
- 23 - اشنائی جویباری ،
- 24 - آجی ،
- 25 - بشار مرغزی ،
- 26 - بلعمی ،
- 27 - ترکی کشی ایلاقی ،
- 28 - جلاب بخارایی ،
- 29 - جنیدی ،
- 30 - خبازی نیشابوری ،
- 31 - خجسته سرخسی ،
- 32 - خسروانی ،
- 33 - خسروی سرخسی ،
- 34 - دیلمی قزوینی ،
- 35 - دیواره وز (مسته مرد) ،
- 36 - رابعه بنت کعب ،
- 37 - رونقی بخارایی ،
- 38 - سپهری بخارایی ،
- 39 - شاکر بخارایی ،
- 40 - شهید بلخی (2) ،
- 41 - صانع بلخی ،
- 42 - ضمیری ،
- 43 - طاهر بن فضل چغانی ،
- 44 - طهاری (طحاوی) ،
- 45 - فرالاوی ،
- 46 - قمری جرجانی ،
- 47 - مرادی ،
- 48 - مسعودی مروزی ،
- 49 - معروفی بلخی ،
- 50 - معنوی بخارایی ،
- 51 - منتصر سامانی ،
- 52 - منجیک ترمذی ،
- 53 - منطقی رازی ،
- 54 - ولوالیجی ، میباشند .

بجز دو شاعر - صبور پارسی و بیانی - از 57 شاعر دیگر ، کمابیش اشعاری بر جای مانده است .

کلیه دیوانهای شاعران و دانشمندان این قرن بدست حاکمان مهاجم و غیر بومی که پیوند خونی ای با دانشسرای نیاکان ما نداشتند شعورانه همه را آتش زدند و نابود کردند . و از منظومه های گوناگون، تنها « شاهنامه » فـردوسی بزرگ و

« دانشنامه منظوم » حکیم میسری به سلامت جسته است و منظومه « گشتاسبنامه » دقیقی نیز در شکم « شاهنامه » فردوسی نگهداری شده است . از مجموع این شاعران بدون احتساب شاهنامه ، 8654 بیت در دست است . که همه حاوی اندیشه های جامعه شناسی ، ارزشهای اخلاقی و انسانگرایی می باشند . صرف نظر از اشعار رودکی سمرقندی و اشعار دقیقی و دانشنامه منظوم میسری که مستقلاً به چاپ رسیده اند ، تعداد 1820 بیت می ماند که منحصرأً به نام 54 شاعر مابقی است .

با دولت های غزنویان و سلجوقیان ، دایره زبان رسمی پارسی دری بگونه ای گستره تر میشود ، سلطان محمود غزنوی سومین حکمران این دودمان شهر غزنی را توسعه داد و آراست و در آن مراکز آموزشی و حوزه های علمی دایر نمود . آنگاه از همه نام آوران و دانشوران و سخنندان عصر دعوت شد تا در غزنی مقیم شوند . می گویند در دربار محمود چهارصد شاعر و عالم جمع شده بودند :

1 - فردوسی ،

2 - عنصری ،

3 - عسجدی مروزی ،

4 - فرخی سیستانی ،

5 - منوچهری

6 - ابو نصرمشکان

7 - ابوریحان بیرونی

و دیگران از آن جمله بودند . این دوره یکی از درخشانترین ادوار شعروادب فارسی است . شاعران ، دانشمندان این عصر با آثار علمی ، فلسفی ، منطقی ، ادبی و اخلاقی و فرهنگی خویش مقام شامخ بالندگی و تکامل عظمت فرهنگی نیاکان ما را در حوزه تمدنی ایران بزرگ و خراسان در منطقه و جهان برجسته ساختند تأثیر ژرف سخن و دانش و اندیشه ناب آنان درخیل گویندگان و نویسندگان اعصار بعدی ، کاملاً مشهود است .

تنها 164 شاعر و خردمند و حکیم پیشتاز از این سده شناخته شده است و برای آشنایی بیشتر اینک از نام و تخلص 122 شاعر و خردمندان : این دوران ذیلاً یاد می کنیم :

1 - ابوالحسن خرقانی ،

2 - ابوالحسن عراقی ،

3 - ابوالخطیر گوزگانی ،

4 - ابوالعباس عنبری ،

5 - ابوالعلاء مجیری ،

6 - ابوالفتح بستی ،

7 - ابوالفرج سگزی ،

8 - ابوالقاسم مدب ،

9 - ابوالقاسم مهرانی ،

10 - ابواللیث طبری ،

11 - ابوالمظفر جمحی ،

12 - ابوالمعالی قومسی ،

13 - ابوالهیثم جرجانی ،

14 - ابوبکر واعظ سرخسی ،

15 - ابوحفص خوزی ،

- 16- ابوحنيفه اسكافى ،
- 17 - ابورافع ،
- 18 - ابو عاصم ،
- 19 - ابو عبدالله اديب ،
- 20 - ابو على چاچى ،
- 21 ابو على دقاق ،
- 22 - ابو على سينا ،
- 23 - ابومنصور ،
- 24 - ابونصر ،
- 25 - ابونصر جوسورى ،
- 26 - ابونصر طالقانى ،
- 27 - ابونصر مرغزى ،
- 28- ابويوسف هروى ،
- 29 - احمد حمويه ،
- 30 - احمد واتگر ،
- 31 - اديب طبرى ،
- 32 - اديب مختار زوزنى ،
- 33 - اديب نطنزى ،
- 34 - اسدى طوسى ،
- 35 - اسماعيل رشيدى ،
- 36 - امينى نجار بلخى ،
- 37 - اورمزدى ،
- 38 - باخرزى ،
- 39 - بارانى ،
- 40 - بارع فضلوى هروى ،
- 41 - بدرى غزنوى ،
- 42 - بديع بلخى (بدايعى) ،
- 43 - برهانى نيشابورى ،
- 44 - بزرجمهر قاينى ،
- 45 - بلجوهر ،
- 46 - بندار رازى ،
- 47 - بهرامى سرخسى ،
- 48 - بهروز طبرى ،
- 49 - بوالحر ،
- 50 - بورى تگين ،
- 51 - پروين خاتون ،
- 52 - پسر رامى ،
- 53 - پيروزى ،
- 54 - جلالى مكفوف ،
- 55 - جوهرى صايغ هروى ،
- 56 - حاتمى هروى ،
- 57 - حامدى ،
- 58 - حجازى قاينى ،
- 59 - حسين دارى ،

- 60 - حقوری هروی ،
- 61 - حقیقی صوفی ،
- 62 - حكاك مرغزی ،
- 63 - حمزه عروضی ،
- 64 - خباز قاینی ،
- 65 - خطیری ،
- 66 - خفاف ،
- 67 - دایه بیهقی ،
- 68 - دهقان خوزی ،
- 69 - دبباجی سمرقندی ،
- 70 - ذوقی ،
- 71 - رافعی نیشابوری ،
- 72 - ربیعی ،
- 73 - رفیع الدین نیشابوری ،
- 74 - رفیعی ،
- 75 - روحانی ،
- 76 - روده بلخی ،
- 77 - روزبه نکتی ،
- 78 - زرین کتاب ،
- 79 - زینبی علوی ،
- 80 - سرودی ،
- 81 - سهانی ،
- 82 - سهیلی ،
- 83 - شاه شار ،
- 84 - شجاعی ،
- 85 - شمعی ،
- 86 - شهره آفاق ،
- 87 - شیخ بریطی ،
- 88 - صانع فضولی ،
- 89 - صفار مرغزی ،
- 90 - صفی الدین یزدی ،
- 91 - یوسف عروضی ،
- 92 - صیدلانی ،
- 93 - ضیایی فریومدی ،
- 94 - طیان مرغزی ،
- 95 - عبدالصمد فرزند علی طبری ،
- 96 - عبدالله عارضی ،
- 97 - عطاردی خراسانی ،
- 98 - عطای رازی ،
- 99 - علی فرزند اسد حارث ،
- 100 - علی فرزند حسن بیهقی ،
- 101 - علی قرط اندکانی ،
- 102 - عماره مروزی ،
- 103 - عمیدالملک کندری ،

- 104 - عنصر المعالی ،
- 105 - عیاضی سرخسی ،
- 106 - عیوقی ،
- 107 - غضابری رازی ،
- 108 - غمناک ،
- 109 - غواص ،
- 110 - فاخری ،
- 111 - فخرالدین اسعد گرگانی ،
- 112 - فرخاری ،
- 113 - فردوسی ،
- 114 - فصیحی جرجانی ،
- 115 - قابوس فرزند وشمگیر ،
- 116 - قریحی ،
- 117 - قریع الدهر ،
- 118 - قصارامی ،
- 119 - کافرک غزنوی ،
- 120 - کشفی ،
- 121 - کمال عزی ،
- 122 - یوسف عامری ؛ میباشند .

بنابر این از مجموع شاعران قرن پنجم هجری خراسان یا ایران شرقی ، تعداد 154 تن آنها بهمت داکتر محمود مدبری در کتاب « شاعران بی دیوان قرن های 3 و 4 و 5 » معرفی شده اند و کلیه ابیات و اندیشه های آنها با مجموع 3140 بیت به تفکیک ، گرد آمده است .
 و مجموع اشعار باقیمانده از کل این شاعران با احتساب شاهنامه تقریباً 164593 بیت میشود. (3)

از آنجا که در خصوص تثبیت هویت و ظرفیت فرهنگی، مقام و موقعیت شایسته سالاری معارف هفت هزار ساله آریایی ها و حوزه تمدنی ایران بزرگ فردوسی و دست آورد های علمی ، ادبی و تاریخی آنها پژوهش های عمیق و گسترده صورت گرفته است بیان همه آنها از رساله ما خارج است .